

NIEWOLNY (77) ai

niewolny (76), **niewolen** (1).

W pisowni łącznej (76), *w rozłącznej* (1).

e oraz o jasne; w niewolen *drugie e z tekstu nie oznaczającego é*.

sg m N niewolny (8), niewolen (1); ~ (*attrib*) niewolny (5); ~ (*praed*) niewolny (1), niewolen (1) *BielKron* (1:1). ◇ G niewolného (4); -ého (1), -(e)go (3). ◇ D niewolnému (2); -ému (1), -(e)mu (1). ◇ A niewolného (6), niewolny (1); -ého (3), -(e)go (3). ◇ I niewolnym (2). ◇ L niewolnym (1). ◇ V niewolny (2). ◇ f N niewolnâ (6). ◇ G niewoln(e)j (3). ◇ D niewoln(e)j (2). ◇ A niewolnâ (1). ◇ I niewolnâ (4). ◇ L niewoln(e)j (1). ◇ n N niewolné (1). ◇ G niewoln(e)go (2). ◇ L niewolnym (1). ◇ pl N m pers niewolni (9). ◇ G niewolnych (10). ◇ A m pers niewolné (6); -é (3), -(e) (3). *subst* niewoln(e) (1). ◇ I m niewolnymi (1). ◇ L niewolnych (2).

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI – XVII(XVIII) – XVIII w.

1. *Pozbawiony wolności osobistej; będący czyjąś własnością, całkowicie uzależniony od swego właściciela; servus Mącz, Vulg* (53) : *ták teź/ żaden się niechay nie mnima dla tego być niewolnym [ita nemo se ideo minus liberum putet]/ iż prawá y karánia frogóść odeymie mu śwowoleńtvo grzeźzenia. ModrzBaz* 72; *CzechEp* 41.

W porównaniu (1): to go [*Chrystusa*] tu zaś *ták bárzo vniżył/ że go/ nie iáko słuęę *ták zgoła/ ále iáko niewolnego żebraká wczynił: ábo iáko nieiákiego niewolniká/ który się doślugowác częgo muśi. CzechEp* 200.*

Wyrażenia: »niewolna(-y) czeladź, czeladnik« [*szyk* 2:2] (3:1): *BielKron* 32v; *iż sřprawiedliwemu zakon nie położon/ lecz bezzakonnym/ y niepośluznym/ niezbożnym y grzeźnym/ [...]* *Porubnikom/ mężołożnikom/ skotołożnikom (marg)* Al: *niewolney czeladzi złodzieiom [plugriariis (-) BudNT* 1.Tim 1/10; *Gerwázyuř y Protázyuř [...]* dom y oyczyznę fwoię y imienie przedawřzy/ y niewolney czeládzi wolność dárówawřzy: wřzytko vbogim rozdáli/ á fami się w iednym domku zámknęli *SkarŻyw* 566; *StryjKron* 125.

»dziewka niewolna« (2): *Dziewki niewolne obracáią [Turcy] ná miłófnice BielKron* 261v, 79.

»niewolni(-y) ludzie, człowiek« [*szyk* 3:3] (5:1): *yeřlibi który czlowyek Nyewolny abo sřuga spodolya abo haliczki ziemye do Moldawřkyei zyemye. vcziekl MetrKor* 40/822; *Venalitarius, Kupiec/ przekupieñ niewolnych ludzi. Mącz* 479d, 41a, [388]d; *Mangones – Przekapniowie [!] ludzi niecwolnich [!]. Calep* 635b; *po wřzytkiey Włófkiey ziemi nie więcey było ludzi niewolnych którzy role sřprawowáli/ niżli řynow ziemřkich. Phil* P4.

»niewiasta niewolna« (1): *Ieřliby ktho zelżył niewiáhtë niewolnâ zmwionâ za mąż [ancilla desponsata]/ ktoraby nie byłá okupionâ/ áni wolnoćiá dárowanâ/ tedy oboie máią być bićiem karáni BibRadz Lev* 19/20.

»sřuga, sřuzka niewolny(-a)« [*szyk* 8:5] (11:2): *Magon hausknecht sřuga niewolny Potifarow narzeka na niewolâ RejJóz C3v, G7v; MurzNT* 88v; *BOg [...]* *Kazał z Ráiu wygnác gwałthem onych dwoie ludzi/ Aby żyli z potu řwego iák niewolni sřudzy. MrowPieś* A3v; *GliczKsiqż* Mv; *sřudzy ich niewolni zmwowiřzy się pobili pány řwe [...]* *żony řpoymwawřzy ich pány się zdzyáłáli. BielKron*

124v, 79v, 106v, 119v 458v; *ArtKanc* N11v; Gdyż łam tego niezbraniałz narofpuftnieyżému/
Dopufcałz mię ták łzarpác łłuźce niewolnému. *GosłCast* 65, 16.

Szeregi: »niewolny i podły« (1): Była tám iedná łioftrá ná imię Germaná/ zniewolney y podłey
matki vrodzona. *SkarŻyw* 226.

»wolny i niewolny« (3): Tho tám łzyrzey o wolnym y o niewolnym żywocie rozmáwiáli. *RejWiz*
A6v; *BielKron* 32v, 79v.

α. *W funkcji rzeczownika* (7) : począwłzy od łyná Fáraonowego aż do niewolnych/ to ieft/ od
nawiętłzych do namnieyłzych *BielKron* 30; venelatitii servi, Niewolni kórzzi przedawáni bywáya.
Mqcz 479d; *CzechRozm* 78.

W przeciwstawieniach: »swiebodny (2), wolny ... niewolny« (3): Bowiem łwiebodny włzyłtko ma/
Niewolny łam łiebie łtrada. *BierEz* R2; ná ołtátku wczyniliłcie z nas wolnych niewolne *BielKron*
107v; iź káždy cokolwiek wczyni dobrego/ to odniełie od Pána/ choć niewolny/ choć wolny [*sive*
servus, sive liber; choć niewolnik/ choć wolny *WujBib*]. *WujNT Eph* 6/8.

Wyrażenie: »dom niewolnych« (1): łam ieft Pan Bog twoy/ korym cię wywiodł z zyemie Egipłkney
z domow niewolnych. *BielKron* 32.

a. *Taki, jak niewolnika* (6) : Wielz że teź y czárt ieft łługá Pána tego/ á ząwždy chodzi w łthráchu
á w połłufzeńłtwie niewolnym iego. *RejPos* [249].

W przeciwstawieniu: »niewolny ... łłachetny« (1): BYł ieden mąż bárzo dziwny W rządeniu żywotá
pilny: Vrodzenia niewolnego/ A rozumu łłáchetnego. *BierEz* A2.

Przen: *Nikczemny, nędzny, podły* (4) : To tu iuź małz pirwłzy znak niewolney miłółci/ Kiedy łie
iey iuź kto wda w wielkie powolnołci. Iuź chodzi trzęłac rogi iuź łie hárdzye łtáwi/ A potym w rychle
wzrzyłz coć dobrego łpráwi. *RejWiz* 40.

W połączeniach szeregowych (2): A gdy ielzeze zárzucon będye owym błędem/ Ledáíákim
nikczemnym, niewolnym vrzędem/ To więc choć łie w łeb łkrobye przedłię łie wlec mułi/ Azáłz
łie z iedney łtrony nędzá oń więc kułi. *RejWiz* 92v; Abowiem pátrz kto łie iuź w táki obrzydłý/
niewolny/ nieułciwy/ á zábáwiony żywot wda ielłize łłufłnie dobrze połtánowionym człowiekiem,
zwác go może. *RejZwierc* 105.

Szereg: »niewolny a gruby« (1): Abowiem iáko niewolnych á grubych dowłcipow/ w wyzwołonych
naukach koniec ten ieft/ zyłk á rołkołz: takze teź łwobodnych cznota á chwałá konczem ieft.
KwiatKsiąż E2.

b. *Związany pracą pańszczyźnianą, uzależniony od swego pana* (10) :

Wyrażenia: »chłop niewolny« (1): nyegodná rzecz yełt áby kto tę zapłátę ktorá czyni náuczycielowi
zá łyná/ myał rownáć á łłkádác z zapłátą łtą kthorą wydáye grábárzowi álbo chłopu yákiemu
nyewolnemu. *GliczKsiąż* M3v.

»ludzie niewolni« (1): Do pana Chorązicza przes czye teras łyłth dawa ktorim rołkazvye abi on
vidal włzitky czigani ktorzi bily pana woyewodzynny livdzio nyewolny *LibLeg* 10/122.

»sługa niewolny« = *servus illiber JanStat* [szyk 5:1] (6): Sługę niewolnego winien pan ołádzić ná
ktorey dziedzinie chce/ á ielłiby wćiekl/ tedy ten pan do ktorego Przyidzie ma powiedzieć w náłzem
dworze iź ma tákiego łługę bieguná *UstPraw* C4v, C4v; Ktokolwiek łługi niewolné, ábo té kórzzi

vćiekáią, záttrzymawa, áni ich we dworze Królewłkim bliźszym nie opowie: ten ie temu czyi łą, z winą piętnądzieftą niech wróci. *SarnStat* 647, 647 [3 r.].

α. *W funkcji rzeczownika (1)* : iż częftokróć tákowi niewolni [*illiberi JanStat* 580] vćiekáiąc od pánów łwych/ y od innych chcąc wydź/ táią fie v obcych pánów y łąsiad/ y bywaią od nich chowani *SarnStat* 647.

β. *Pochodzący od człowieka stanu niewolnego, pańszczyźniany (1)* : Tenże niefzláchćic/ dzieięćinę/ która ieft niewolna [*decimam illiberam JanStat* 231]/ komu z Práwá będzie powinien/ z pól które zásiéwa/ będzie powinien dáć. *SarnStat* 189.

2. *Pozbawiony praw obywatelskich, niezależności politycznej, pozbawiony wolności politycznej (10)* : Tákże też łtán Rycerłki Máłpie ieft podobny/ Ktory fie rad podawa w łtan ten to niewolny. Gdy łłyzły więc co chwałć áni to rofádźi/ Co káżdemu w wolności náłzey miłey łzkodźi. *WierKróć* A4.

W przeciwstawieniach: »swobodny, wolny (4) ... niewolny« [*w tym: wolny i swobodny (1)*] (4): Tákoweż dobrodźieyftwo ia wolny Polak/ dobrowolnie tobie niewolny Litwinie ofiáruię *OrzQuin* Q4, Q3v, Q4, S.

Wyrażenie: »ludzie niewolni« (2): *BielKron* 261v; Ale y do Tátar łye obróćmy/ y do Wołoch ludzi niewolnych téż pódźmy: włzędzie naydziećie wolność Polłką górę miéć nád włzeláką niewolą. *OrzQuin* R2.

α. *Taki, w którym nie ma swobód obywatelskich (3)* : którzy *barbaros* nie iné ludzi zwáli/ iedno ludzie w Páńftwách niewolnych mieřzkáiące. *OrzQuin* Q2v.

W przeciwstawieniu: »niewolny ... wolny« (2): Tákże téż Litwá niewolna z Polłką wolną złączóná być żadną miárą niemoże/ áż ia Křiadz wielki Litewłki/ Pan przyrodzony itéż dziedźiczny/ wolną vczyni *OrzQuin* P2, Q2.

3. *Uzależniony od własnych namiętności lub gwałtownych uczuć, podporządkowany komuś lub czemuś; obnoxius, semiliber Cn (7)* : Widźimy dobrze/ gdy kto w weřelu miáry niema/ podobien bywa łzalonemu: tákież rozniewáły/ tákież złtráłzony: álbo y ktho czego wielce żaluie/ włzytcy łą niewolni *SienLek* 14.

W przeciwstawieniu: »wolny ... niewolny« (1): *GliczKřiąż* M4 *cf Szereg*.

Wyrażenie: »sobie niewolny« (1): Vřtáwiliřmy iż męřczyzná ma dawność trzy látá y trzy mieřiące/ wdowá łzełć lat/ męřátká y łobie niewolna dzyeřięć lat. *UřPraw* G4v.

Szereg: »nie wolny, ale niewolny« (1): á wyęc tu Ariřtipus tákim był że łwá náuką myał cziye łyny nyewolnikámy czynić/ ábo ony nye wolną/ ále nyewolną náuką zápráwyác. *GliczKřiąż* M4.

W przen (4) : Tákże ten iad iuż ieft wian do narodu iego/ Iż záwždy więcey ciągnie káżdego do złęgo. A rozum on zgwałcony/ y z niewolną duřzą/ Iuż więc márnemu ciáłu wiele łłużyć muřzą. *RejWiz* 133v, 54v *margin*, Cc7; Głowá bárzo niewolna/ ferce rořpaloné/ Członki inřzé/ iuż práwiá ná poły zmorzoné. *PudłFr* 72.

4. *Niewolący, zmuszający do czegoś (2)* : Ták z przyrodzenia náurá Polłka niczego niewolnego przypuřćić do łiebie y przyác niemoże. *OrzRozm* M.

Wyrażenie: »niewolny obowiązek« (1): Tákowym będąc Polak/ ząwłże wefołym w Królestwie śwym ieft/ śpiéwá/ táńcuie swobodnie/ nie máiąc ná łobie niewolnégo obowiąfká żadnégo/ nie będąc nic Królowi Pánu śwemu Zwierzchniemu inégo winien *OrzQuin* P4.

5. *Nie uwolniony, nie zwolniony od czegoś [czego]* (2) : Pijáni karánia zá zły vczynek dla piiánfthwá niewolni. *GroicPorz* mm *marg*.

6. *Nie będący w stanie, nie mogący czegoś zdziałać [cum inf]* (1) : iż Niemcy będąc obciążeni zbroią y koniem/ niewolen vbieżec z rázu złégo/ áni gonic z dobrego *BielKron* 312v.

7. *Zakazany* (1) : Inconcessus – Nie wolny, zakazany. *Calep* 522a.

8. *Nie mogący się swobodnie poruszać* (2) : Z Dawná y tych czáfow łtarzy walecznicy Woyłko ná czterzy gráni łtanowili [...] chociaż fie go łtarzy Hetmáni łtrzegli ná czás pokłádác/ á to przetho iż w nim lud niewolny ściśniony muśi być *BielSpr* 24v.

a. *Pozbawiony wolności w sposób mechaniczny, spętany* (1) : A iż iechał ná ollicy niewolney y ná oflęciu iey/ którą on był rofkazał rozwiązać Apoštołom Iwoim/ to fie známionowáło/ iż on rozwiązać miał narod żydowłki *RejPos* 2v.

Synonimy: 1. *poddany*; α. *sluga*; 8. *ściśniony*; a. *spętany*.

Cf NIEWOLNICKI, NIEWOLNICZY, NIEWOLNIK, NIEWOLSKI, WOLNY